© www.kjnt.ro/szovegtar

Verebélyi Kincső

Átmenetek – rítusok

„A születés, házasság, halál szokásvilágának szentelt három monográfia egyik alapsajátossága az, hogy a hatalmas folklóranyagot, amit három évtized alatt felgyűjtöttem, Arnold Van Gennep rituselmélete szerint rendszereztem, értelmeztem, »világítottam át«, ami nem kevés munkát és kihívást jelentett számomra. Már csak azért is, mert korábban (és tudtommal azóta sem) erre egyszemélyes, egy közösséghez kötődő kísérletet nem tett senki" – írja 2006-ban Balázs Lajos (Balázs 2006: 33). Ehhez az önjellemzéshez ma sem kell bármit hozzátenni. Csupán annyit jegyezhetünk meg, hogy a magyar szokáskutatás fogalomtárába az *átmeneti rítusok* mennyire kevéssé épültek be. A magyar folklorisztikában megszokott elnevezés *az élet fordulóihoz kapcsolódó szokások* nem feleltethetők meg egyértelműen és közvetlenül az *átmenti rítusok* névvel illetett fogalomnak: az előbbi analitikus, az utóbbi szintetikus megnevezés.

Ezen a helyzeten alapvetően az sem változtatott, hogy 1979-ben Fejős Zoltán magyarul publikált egy tanulmányt Arnold van Genneprő́l, illetve az *átmeneti rítusok* fogalmáról, amelyet azután úgy idéztek a magyar szakirodalomban, mintha magát az eredeti francia szerzőt emlegetnék. Az *átmeneti rítus* ismert kifejezéssé, ám nem megvitatott, elemzett, elfogadott vagy visszautasított fogalommá vált. Sőt ez a helyzet nemcsak a magyar szakirodalomban, hanem, mondhatni, világszerte. Balázs Lajos kötetei valóban egyedülálló és nagyon árnyalt módon tükrözték a fogalom egyfajta recepcióját, egyszersmind alkalmazását, kiteljesítését, értelmezését (Balázs 1994, 1995, 1999).

2007-ben végre magyarul is megjelent Arnold van Gennep *Átmeneti rítusok* című könyve – hogy a honosítás némileg fordított sorrendben megtörténjen. Az eredeti könyv 1909-ben történt kiadásának századik évfordulóján, egy éppen Balázs Lajost köszöntő kötetben többszörösen indokolt ma ismét – noha röviden – körüljárni azt a kérdését, mikor, miben és mennyire használható az *átmeneti rítus* fogalma, sőt, van-e még

aktualitása e fogalom használatának? Balázs Lajos életműve megelőlegezi az igenlő választ. A fogalom történetéhez azonban érdemes néhány megjegyzést fűzni.

Arnold van Gennep méltatói, életrajzírói be szokták mutatni, hogy az *Átmeneti rítusok* első kiadásának idején milyen volt az általános etnológia/ antropológia/ szociológia helyzete és egymással való kapcsolata elsősorban Franciaországban, ám az angolszász nyelvterületen is (Belmont 1974, Zumwalt 1988, Vargyas 2007). Mindhárom tudományszak az önmeghatározásnak, az illetékességi körök megvonásának, a saját és a társtudományok megszerveződésének ekkorra abba a fázisába jutott, ami az indulást, de már nem a kezdetet jelenti. Az írásbeliséget nélkülöző népek kultúráiról egyre több helyszíni megfigyelésen alapuló, immár tudományos igénnyel megírt mű is publikálásra került. Az új ismeretek a vallástudomány számára is feladatokat jelöltek ki: olyan elemi vallási/hiedelemformák megnyilvánulásait jegyezték le, amelyek a korábbi, pusztán elméleti konstrukcióknak nem feleltek meg. Lewis H. Morgan, Adolf Bastian vagy E. B. Tylor után még mindig maradt tennivaló a különféle kontinenseken a primitív népek szokásainak, ünnepi szertartásainak és hiedelmeinek a rendszerezését illetően. E rendszerező munkához az elődökéitől eltérő szempontok kialakítása és bizonyos fogalmi keretek megteremtése is fontos volt. Ebben a társadalomtudományonként eltérő, ám sokfelé, mégis azonos indíttatású klasszifikációra törekvő korszakban alakította ki Van Gennep az átmeneti rítusokról szóló elgondolását, amely taxonómiai jellege ellenére sem merev, mivel a szerző hangsúlyozza az egyéni élet folyamán végbemenő nagy állapotváltozásoknak a mindenkori társadalmi közegbe való beágyazottságát. Az egyéni élet és a társadalmi élet kapcsolatát sokkal árnyaltabban mutatja be a szerző – egyébként más, későbbi műveiben is –, mint ahogyan azt tételszerűen megfogalmazza. Miközben kiemeli az egyén szerepét és fontosságát a szokások megvalósításában, ugyanakkor a hatalmas életmű nem egy helyén a szokások társadalmi jelentésére és jelentőségére hivatkozik (Van Gennep 1943: 111–149).Vannak tudománytörténészek, akik Van Gennepnek az átmeneti rítusokról írott munkáját valósággal a funkcionalista antropológia előfutárának tartják, holott Van Gennep annyiban eltér a funkcionalista gondolkodástól, hogy nem egy társadalom kiválasztott elemei működésének a szabályszerűségeit vizsgálja, hanem az empirikus tények halmazából valamilyen rendszer meglétét kívánja megtalálni (Kimball 1960: V-XIX, Constantinescu 1996).

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Van Gennep könyvének gondolatmenete koherens, a mondanivaló már-már axiómaszerűen tömör. „Jelen műben erre teszek kísérletet: igyekeztem egybegyűjteni mindazokat a szertartásokat, amelyek a valamilyen helyzetből egy másik helyzetbe, illetve a valamilyen (kozmikus vagy társadalmi) világból egy másik világba történő átmenetet kísérik. Az effajta átmenetek fontosságára való tekintettel megalapozottnak tűnik a számomra a rítusokon belül önálló osztályt különíteni el átmeneti rítusok néven, azt pedig tovább osztani Elválasztó rítusok (rites de séparation), Határhelyzeti rítusok (rites de marge) és Befogadó rítusok (rites d'agrégation) alkategóriákra" (Van Gennep 2007: 48).

Az az anyag, amit Van Gennep felhasznál tézisei bizonyítására, sokféle és sokfelől is származik. Bírálói éppen ezt szokták Van Gennep szemére vetni: sokkal inkább illusztrálásra és nem összehasonlításra szolgálnak a példák – állítják –, noha a szerző eredeti szándékai között ez utóbbi is szerepelt. Az *átmenet* nemcsak a szimbolikus cselekvések, hanem az anyagi világban, a tárgyak közegében is kifejeződik. *Materiális átmeneti rítus*ként említi Van Gennep azokat az eseteket, amikor valóságos határok konkrét átlépése képezi magát a rítust vagy annak egyik elemét az egyének és a csoportok gyakorlatában.

A legrészletesebben az élet fordulóihoz kapcsolódó szokások, ezek szekvenciái lettek bemutatva. A cselekvések mintegy nyalábokba rendeződnek, ami azt jelenti, hogy adott időszakaszon belül több, az átmenet adott fázisát kifejező és nem-kifejező rítusok is kerülhetnek egymás mellé. Annak a belátása, hogy a társadalmi állapotok közötti átmenetek jelzése egy, az emberi kultúrára jellemző egyetemes *törvény,* abban a 19. század végén, a 20. század elején jellemző gondolkodásban gyökerezik, miszerint az emberi nem a rasszok látható különbözősége ellenére is egységes. Az egymástól időben, térben oly távol eső kultúrákból vett példák – mint e korban oly sok más etnológus, valláskutató, szociológus, a „néplélektant" (*Völkerpsychologie*) kutató szerzőnél is – ezért sorakoztathatók fel, mert ezt az elvet (is) megerősítik. Van Gennep modellje azonban nem annyira lezárt konstrukció, hogy ne lehessen azt nemcsak az életfordulókra, hanem más *átmeneti* állapotra is kiterjeszteni. Az eredeti címben, a szövegben és példatárban is szerepel több ilyen irányjelzés, amelyek azután nincsenek részletesen kifejtve. Az átmeneti rítusok modelljét sikerült a szerzőnek úgy megfogalmazni, hogy miközben az átlátható, mégis képes érzékeltetni azt, hogy meghatározott alkalomkor

az emberi cselekvések gazdagságában, rétegzettségében és látszólagos összevisszaságában hogyan jön létre a rendezettség! A rítusok azért hatékonyak, mert nemcsak kifejeznek, jelölnek állapotokat, hanem maguk is közrejátszanak a változások létrehozásában. Azok a kategóriák, amelyeket Van Gennep használ – szentség, tabu, beavatás, stb. – maguk is az anyag rendezését és nem a társadalmi jelenségek sémákká való lecsupaszítását eredményezték. „Nem a rítusok rendszerezését tárgyalja, hanem az egyes szokásokat rendszerezi" (Voigt 2004: 148).

Az *Átmeneti rítusok* megjelenését követő évtizedekben alig érzékelhető A. Van Gennep megállapításainak hatása. Ő maga nagy kézikönyve, a *Manuel de folklore français contemporain* bevezető, első kötetének egy lábjegyzetében ugyan azt írja, hogy elgondolásait széles körben elfogadták. „Ma théorie générale, publiée en 1909 [...] a été adoptée généralement par les ethnographes et les folkloristes; les savants anglais disent: *Transitions rites* ou *transitional ceremonialism*; les Allemands, *Uebergansriten, -bräuche* ou *-sitten*; mais, d'ordinaire, on utilise l'expression française ou une adaptation comme *passing-over rites*."(Van Gennep 1943: 110, 1. lábjegyzet)

Ez az ismertség és az elfogadottság kérdése azonban nem is olyan egyszerű, hiszen különböző nyelvterületeken, különböző korszakokban más és más vonásokat emelnek ki a kutatók. A mű egyfelől olyan cselekvés-logikai sémát ad, ami könnyen transzponálható és általánosítható, másrészt, részleteit illetően nem egyenletesen kidolgozott, ez pedig arra ugyancsak lehetőséget ad, hogy az értelmezések különféle szempontokat hangsúlyozzanak. Ehhez pozitívumként hozzájárul az is, hogy Van Gennep az általa használt kategóriákba igyekszik az emberi cselekvésrendszereknek a minden szerkezeti hasonlóság ellenére is meglévő dinamizmusát és sokrétűségét is belefoglalni. A szentség relatív voltára vagy a határhelyzetek szerveződésének a módozataira vonatkozó megállapításai – a könyv megfogalmazásának idején még jelentősebb tereptapasztalat nélkül is – nemcsak elméleti konstrukciók, hanem igazán életszerűek voltak.

A francia nyelvterületen, amint azt Van Gennep életrajzírói kiemelik, Émile Durkheimmel és vallásszociológiai iskolájával való ellentéte kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy Van Gennep egyetemi körökben kisebb szerepet játszott, míg a francia és a nemzetközi tudományos élet szervezésében, folyóiratok kiadásában hathatósan részt vett szinte egész életében. Az 1920-as évektől folkloristaként végzett munkája olyan impozáns, hogy

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Van Gennepnek, mint a francia etnológia (folklorisztika) egyik megalapítójának a tekintélye megkérdőjelezhetetlen (Van Gennep 1932, 1934, 1935, 1937, 1938, 1942, 1943, 1946a, 1946 b, 1947, 1949, 1951, 1953, 1958).

Van Gennep az átmeneti rítusok lezajlásának idejéről, helyéről, tárgyi kellékeiről szólva egy könnyen általánosítható/kiterjeszthető egyéni és/vagy társadalmi állapotot jellemző cselekvéssorról beszél, amely struktúraként fogható fel. E struktúra megjelenítése/megjelenése pedig minden konkrétságával együtt a társadalmilag hitelesített szimbolikus forma. Ez is alapja lehet annak, hogy a (francia) strukturalista antropológiai gondolkodásba közvetve vagy közvetlenül beépültek Van Gennep gondolatai.

A svájci néprajzkutatók máig megkülönböztetett tiszteletet tanúsítanak Van Gennep iránt, hiszen Neuchâtelben az ő nevéhez kötik az etnológiai oktatás elindítását az egyetemen (1912–1915). Pierre Centlivres például megbecsülendő örökségnek tartja és Van Gennepnek (is) tulajdonítja azt a nézetet, miszerint az „egzotikus" népek és a „közeli" népek egyforma etnológiai megközelítése a célszerű módszer. Az általános etnológiai fogalmak használatának az európai és nem európai kultúrákban élők szokásait illetően Van Gennep írása születésének pillanatában nem csekély politikai tartalommal is bírt. A 20. század utolsó harmadában francia nyelvterületen, sőt éppen Neuchâtelben is foglalkoztak Van Gennep átmeneti rítusokról megformált nézeteinek időszerűségével. Az 1981-ben itt rendezett konferencia és kiállítás, valamint az ez alkalommal kiadott tanulmánykötetek az életmű vitathatatlan eredményeit hangsúlyozták (Hainard – Kaehr 1981, Centlivres – Hainard 1981).

Van Gennep életművének német nyelvterületen történt recepciójának az áttekintése nemrégiben történt meg. A *rites de passage* ismertségét illetően annyi például igazolható, hogy Paul Sartori 1910-ben megjelent könyvében az emberi élet szakaszainak megállapításánál már hivatkozik Van Gennep könyvére (Sartori 1910: 18). Richard M. Meyer korabeli recenziója inkább kritikus, míg a berlini etnológus-vallástörténész Konrad Theodor Preuss, illetve a svájci Eduard Hoffmann-Krayer a fenntartásaik mellett is pozitívan fogadták a háromosztatú modellt, a rítus-fogalom tartalmi körülhatárolását. Mégsem lehet állítani, hogy ezután például a német nyelvterületen rögtön megvitatták, elfogadták és beépítették volna e rítusteóriákat a szaktudományba (Bimmer 2000: 28–29, 2004: 399–408). Évtizedek múltával azonban itt is bejutott a *rites de passage* a szakkifejezések szótárába, sőt mondhatni a köznyelvbe is. Ez a folyamat

bizonyos jelentésmódosulást is maga után vont. Ennek érzékeltetésére utalunk Richard Beitl *Wörterbuch der deutschen Volkskunde* című népszerű kislexikonának harmadik, 1974-es kiadására, amelyben az *Übergangsriten* fogalmához egyértelműen az *Initiation* (beavatási rítusok) fogalmát rendeli a szerző.

Az életrajzírók megtalálták annak a nyomát, hogy Robert Redfield 1947-ben a saját egyetemi hallgatói számára elkezdte angolra lefordítani a művet, és szándékában állt azt befejezni. Végül is az angol fordítás 1960-ban jelent meg, amit azután követett a valódi, mondhatni világméretű recepció. Ebben az időben éppen hogy a funkcionalista iskola virágzása után az angol antropológiában csakúgy, mint az attól különböző francia etnológusok körében a társadalmi jelenségek sokrétű jelentésére, a társadalmi cselekvések szimbolikus vonásainak a megszerveződésére terelődött a figyelem. Ez a fajta a megközelítési mód alkalmazni tudta Van Gennep fogalmait és nézeteit. Különösen az átmenetek, mint az emberre/társadalmi csoportokra jellemző cselekvések/létformák kerültek a figyelem középpontjába. Elsősorban Mary Douglas meg Victor Turner munkáit szokás mint olyanokat így megemlíteni, amelyekben az átmeneti rítusoknak különösen a liminalitást illető vonatkozásait munkálták ki a szerzők (Leach 1961, Douglas 2003, Turner 1969, 1974).

„Van Gennep elképzeléseit azonban nagy mértékben ki kell terjesztenünk. Nem csak a marginális társadalmi állapotokat, de minden margót, azaz a társadalmi tapasztalat elrendezésekor használt határvonalak peremeit veszélyesnek és szennyezőnek szokták tekinteni. Az átmeneti rítusok nem megtisztító, hanem megelőző jellegűek. Nem újradefiniálnak és visszaállítanak egy korábbi elveszett állapotot vagy megtisztítják azt a szennyezés hatásaitól, hanem definiálják az új állapotba való belépést. Ezen a módon válik hangsúlyozottá a társadalom minden részét magában foglaló osztályozások állandósága és értéke" (Douglas 2003: 78).

Az angol antropológus Max Gluckman kritikája – ő ugyanis érdemei elismerése mellett 1962-ben idejét múltnak tartotta az ármeneti rítusokról szóló könyvet – mára már hozzátartozik a Van Gennep-képhez a nemzetközi szakirodalomban (Glückman 1962, Vargyas 2007: 27–30).

Van Gennep elgondolásainak bemutatására és némi módosítására tett javaslatot a finn folklorista Lauri Honko. Ő először 1964-ben ismertette egy finn folyóiratban az *Átmeneti rítusok* című művet, majd később többször is foglalkozott rítusproblémákkal. Van Gennep fogalmi apará-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

tusának az átalakítására vonatkozó nézeteit *Zur Klassifikation der Riten* címen tette közzé 1975-ben az Észak-Európában közismert *Temenos* című vallástudományi évkönyvben. A skandináv országokban azóta is mintegy a Honko-adta tükörből idézik Van Gennep átmeneti rítusokról írt könyvét. Valószínűsíthetjük, hogy Honko személyes érdeklődése is hozzájárulhatott ahhoz, hogy 1988-ban az *FF Communications* könyvsorozatában Van Gennep elemző életrajza megjelenhetett egy kaliforniai folklorista szerző tollából (Zumwalt 1988). Honko *az átmeneti rítus* kategóriáját az élet fordulóihoz kapcsolja, és elválasztja azt a *naptári szokások*tól, és bevezeti a *krízisrítus* fogalmát. Ezzel ugyan bővül a rítusosztályok száma, viszont szűkül az *átmeneti rítus* tartalma. A meghatározásnál feltüntetett kritériumok – a „társadalmi vonatkozás", az „ismétlődés", az „anticipáció" – a rítusosztályok egymástól való pontosabb elválasztását szolgálják. Ez a rendszerezés, a szerző szándéka szerint, a rítusok interkulturális egybevetéséhez ad taxonómiai segítséget. Figyelemre méltó, hogy míg a 20. század elején Van Genneppel szemben gyakori kifogás az, hogy adatait összevissza szedi össze a világ különböző kultúráiból, addig a század végére – természetesen kidolgozottabb módszerek mentén elvégezve – az egymástól nagyon is eltérő kultúrák egybevetése is lehetségessé válik. Honko javaslata ebbe az irányba mutat, ám a társadalmiság aspektusának leszűkítése miatt mégsem tekinthető a Van Gennep szövegében rejlő lényegi lehetőségek kibontakoztatásának.

Az érdeklődés fennmaradását érzékelteti, egyebek között, hogy Nicole Belmont-nak nem csak Párizsban franciául (1974), hanem 1979-ben Chicagóban angolul is kiadták Van Genneprő szóló munkáját (Belmont 1974, 1979). Az *Átmeneti rítusok* könyvet ismételten kiadják, új meg új fordítások jelennek meg. (Erről némileg tájékoztatnak a bibliográfiában felsorolt kiadások. Itt most nem térhetünk ki Van Gennep más műveinek fogadtatására). Nem törekedhetünk itt a tárgyalt mű nemzetközi hatásának tüzetes bemutatására. Néhány fő vonatkozásról azonban beszélhetünk. Ugyanis mostanára nemcsak egy klasszikussá emelkedett munka válik nemzeti nyelveken is egyre ismertebbé, hanem igen figyelemre méltó módon, az értelmezések területei is egyre bővülnek.

Mint arra fentebb már utaltunk, az 1960-as évek előtti, illetve a későbbi időkben is az etnológiai/néprajzi szakirodalomban az tapasztalható, hogy az *átmeneti rítusok* fogalma mintegy átcsúszik, összemosódik a *beavatási/iniciációs rítusok* fogalmával. Az ifjak beavatása a pubertás

idején zajlik le, a primitív társadalmakban. A serdülő kort, amelyet Európában csak a 19. század vége óta különböztetnek meg külön életszakaszként, nem is határolnak el olyan kidolgozott szokássorok, mint amilyenekre mondjuk a lakodalomban sor kerül (Ariès 1987: 31–34). Minthogy a modern társadalomban különösen problematikussá vált a fiataloknak a felnőttek közé való beilleszkedése, valódi társadalmi feladattá vált ennek a jelenségnek a sokoldalú kezelése. Az ilyen irányú körültekintések következtében megjelenik az *átmeneti rítus* fogalma a *pedagógiai* és az *ifjúságszociológiai* irodalomban (Goguel d' Allondans 2002). A mai társadalmat leíró művekben szinte közhely, hogy a hosszan elnyúló ifjúkor során az egyén többször is váltja egyik vagy másik kisebb csoporthoz való tartozását, miközben e csoportok változékony rítusformákat teremtenek maguknak. Az ilyen új ifjúkori rítusok között a veszély, a kockázat, már-már a halál keresése az avatási rítusok próbaelemének pótlékaként jelennek meg (Le Breton 1991). A serdülőkor mint krízishelyzet az egyén életében olyan pszichológiai problémákat okozhat, amelyeknek a feloldására már nem állnak rendelkezésre közösségileg elfogadott, a közösség és az egyén részvételével megvalósított szimbolikus cselekvések, amelyek nemcsak lezárnak, hanem meg is nyitnak egy-egy életszakaszt.

A beavatási rítusok legteljesebb, legkidolgozottabb formáit a törzsi társadalmakban írta le a klasszikus etnológia. A mai serdülőkorra vonatkozó neveléslélektani megközelítések nemcsak ezekre az írásokra támaszkodnak, hanem azokra az értelmezésekre is, amelyeket Sigmund Freud munkásságát követően olyan pszichoanalitikusok alakítottak ki, mint Róheim Géza (Róheim 1950), Bruno Bettelheim és Theodore Reik. Az ő nézeteiket és az átmeneti rítusok értelmezéseit az elmúlt évtizedekben is, egymásra vonatkoztatva is újból és újból átgondolják. Összegezve azt lehet megállapítani, hogy az átmeneti rítusok pszichológiai/pszichoanalitikus értelmezése napjainkban a konkrét gyakorlati pszichológiától – a serdülőkor problémáitól, az életpálya középső szakaszánál sokszor bekövetkező krízisen át a haldokló megsegítéséig terjedően – a kortárs kultúra elméleti megközelítéséig terjed (Rivière 1995).

A modern időkben tapasztalt általános tendenciaként két ellentétes folyamat is megfigyelhető. Egyfelől az élet fordulóinak az a rítusszekvenciákban gazdag, a magánszférát és a társadalmi szférát is átfogó egykori kifejeződése, ami a primitív társadalmakban vagy az európai hagyományos társadalmakban az emberi élet fejlődési szakaszai között az átmene-

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

tet biztosította – a modern társadalmakban lerövidült, tartalmilag nagyon leegyszerűsödött, vagy el is tűnt. Az egyéni élettel kapcsolatos *átmeneti rítusok* a *nagy ünnepi*, a *szakrális* vagy a *rituális* szintről a *hétköznapi* szintre süllyedtek és megsokszorozódtak. A névadás hivatalos eljárássá egyszerűsödött, nők és férfiak sokan úgy élnek együtt évtizedekig, hogy nem kötnek házasságot, mások viszont ezt többször is lebonyolítják, stb. Ezek általánosan ismert formáivá váltak a rítusoknak. Sőt, vannak még különösebb fejlemények is: például legújabban az egynemű párok együttélése esetén szinte minden családi rítus furcsa, olykor bizarr formát ölthet. Vagy az új rítus lényege az, hogy nincs rítus, vagy annak egyes elemeit kihagyják. Például a szabályos temetés helyébe lép a hamvasztás, sőt akár a hamvak szétszórásakor gyakran még a családtagok sincsenek jelen. Nálunk a két világháború között még volt jelentősége a középiskolai tanulmányok befejezésének, amelyet a ballagással ünnepeltek meg. A 20. század második felében az általános iskola befejezését is jelezhette a ballagás, az utóbbi években pedig már az óvodások is ballagnak kis tarisznyákkal. Egyébként az egész életen át való tanulás korszakában már nincs meghatározó (végleges) jelentősége egy-egy tanulási szakasz befejezésének, vagy egy tanfolyam, átképzés elvégzésének. Miután a modern társadalmakban az egyén folyamatosan változásoknak, átmeneteknek van kitéve a családi életében csakúgy, mint a szakmai pályafutását illetően, az *átmeneti rítusok* vagy azoknak a mintájára szerveződő szertartásjellegű cselekvések nem kapcsolódnak már a szakrális szférához, és egyéni döntésen alapulnak.

Amikor erre a jelenségre nálunk felfigyeltek (az 1950-es évektől kezdve), mind a hivatalos ideológia, mind maguk a résztvevők a szocialista társadalom antiklerikalizmusával, a vallási ünnepek és szokások háttérbe kerülésével magyarázták. Azonban e folyamat ma is ugyanilyen módon érvényesül, és megvan a nagyon katolikus országokban (Írország, Lengyelország stb.), vagy más vallási ideológiát preferáló országokban (Izrael, Kuba), vagy az ilyen szempontból toleráns országokban (pl. Skandinávia) egyaránt. Azaz, az *átmeneti rítusok* ilyen változása igazán széles körben figyelhető meg.

Az átmeneti rítusok szekularizációja és mindennapivá válása a személyközi kapcsolattartásban, az egyének szerepmegformálásában is tetten érhető, ahogyan Goffmann számos példával illusztrálta ilyen irányú megfigyeléseit (Goffmann 1981). Az egyén szocializációja keretében a

mikrorituálék az érzelmek reprezentációjának kifejezésére és tanulására adnak alkalmat, állapítja meg sok újabb vizsgálat. Az az értelmezési háttér, amelyet a vallásosság, adott csoport azonos hiedelemrendszere tartott fent, ma már sok helyen nem működő rendszer, e helyett új és új, kisebb hatókörű és rövidebb életű rítusok alakulnak ki, amelyek a mindennapi életben adódó krízishelyzetekben segítik az egyént a szubjektivitás köréből kilépve egy tágabb társadalmi közegbe való integrálódáshoz (Fellous 2001).

Másfelől a mai társadalomban is adódnak olyan *nem mindennapi*, *ünnepi* vagy *kivételes helyzet*ek, amelyek a rítusokhoz hasonló módon játszódnak le. Mondhatni, hogy Gluckman véleményével és a hetvenes években tapasztalható tendenciákkal szemben, a rítusok nem tűntek el, hanem a régiek átformálódtak, újak alakultak és alakulnak ki. Az átmeneti rítusoknál maradva, Julian Pitt-Rivers például az első repülőút cselekvéssorát elemezve, azok szimbolikus jelentésére híva fel a figyelmet (Pitt-Rivers 1986). Más kutatók az élet fordulóihoz, például a házasságkötéshez kapcsolódó *hibridrítusok*at mutatják be (Arseneault-Roberge 2006, Roberge 2006).

Van Gennep átmeneti rítusainak hatékonysága a társadalomban betöltött szerepükben rejlett, de azok megőrizték a szentséggel való kapcsolatukat is. A modern rítusjellegű cselekvések vizsgálatai azt állapították meg, hogy ez a kapcsolat megszűnt, a *szimbolikus cselekvésformák* társadalmi jelentősége viszont megmaradt. Pierre Bourdieu egy-egy tisztségbe, állapotba, helyzetbe való *beiktatás* cselekvéssorát értelmezi átmeneti rítusként (Bourdieu 1982). Ő az ilyen végrehajtott rítusoknál azt hangsúlyozza, hogy azok mind a résztvevők, mind a kívülállók számára megerősítik a múlt és jövő között húzódó határvonalat, és együtt legitimálják a társadalmi rendet, meg a gondolati rendet (*ordre social* és *ordre mental*) .

Az elmúlt évtizedekben megnőtt a közösségi élet *profán rítus*aira vonatozó vizsgálatoknak a száma: a politika, a sportolás és a sportélet rítusai divatos témákká váltak (Rivière 1988, 1995, Segalen 1998) Hasonló módon az új ünnepek új rítusként való értelmezéséről is bőséges irodalom áll rendelkezésre (Dianteill–Hervieu-Leger–Saint-Marin 2004). Az egykori kalendáris ünnepek bemutatása támaszkodhatott az átmeneti rítusok háromosztatú modelljére. Napjainkban a nyaralás, a szórakozás különféle formái is elemezhetők hasonló szempontokból, mint a kalendáris ünnepek.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

A vallástudomány és az etnológia körében maradva néhány évtizeddel korábban még az volt a kérdés, hogy az *átmeneti rítusok* tekinthetőek-e egyetemes antropológiai sajátosságnak, vannak-e népek, amelyeknél az ilyen szokások hiányoznak. Napjainkban az úgynevezett kultúraközi megközelítések nem az egybevethető modelleket keresik, hanem az egyes kultúrák által kidolgozott átmeneti/rítus mintákat, amelyek transzformációs sajátosságaik miatt az egyén és a társadalmak identitásának felépítésében és megőrzésében szó szerinti értelembe véve „szerepet" játszottak és játszanak (Grimes 2002).

Lényegében az *átmeneti rítusok* érvényessége időbeli és társadalmi határainak kérdéseit vetik fel azok a tanulmányok, amelyeknek szerzői ókori – elsősorban görög és latin irodalmi források alapján – vizsgálják azt, hogy adott források alapján következtetni lehet-e ilyen rítusok meglétére és szerepére. (Vidal-Naquet 1992. Megjegyezzük, hogy Grenoble-ban 2008-ban a Musée dauphinois rendezésében *Les rites de passage 1909–2009. De la Grèce d'Homère à notre XXIe siècle. Hommage à Arnold van Gennep et Pierre Vidal Naquet* címmel több napos konferenciát rendeztek, amelynek anyag még nem jelent meg. Lásd még Padilla 1999).

A profán és modern rítusokról és rituspótlékokról szóló irodalomban feltűnő, hogy az általában vett *rítus* és az *átmeneti rítus* fogalmak használata nem válik el élesen egymástól (Fabre 1987). Mindez abba az irányba mutat, hogy egy általános *ritológiai* elmélet kialakulása vált időszerűvé, amelybe talán még az állati viselkedéstan is beleépülhet (Maisonneuve 1988, Csányi 1999).

Érdemes megjegyezni, hogy miközben az *átmeneti rítusok* érvényessége a megfogalmazás idejétől az európai szokásanyag megfelelő területeinek a rendezésére is alkalmasnak tűnt, kevéssé vetődött fel a rítusok és az *életkor,* illetve, *életszakasz* beosztások egybevetése. Az ókor óta szokásos négyes beosztás – *gyermekkor–ifjúkor–érettkor–öregkor* – elsősorban képi ábrázolásokon további szakaszokra differenciálódhatott, ami nem feltétlenül követte az élet rendjét, amely a történeti időben és társadalmi tényezőktől függően változott. A rítusok/szokások szimbolikus formái – azaz az átmeneti rítusok – mégis az adott társadalmi valóságnak megfelelőbben fejezték ki az életkorok, életszakaszok tartalmát és terjedelmét, mint a képi megfogalmazások.

A hazai és külföldi szokásmonográfiák tucatjait áttekintve megállapíthatjuk, hogy az élet fordulóihoz kapcsolódó szokásokat és az életszakaszok

szokásait bemutató írások címeikben, talán még hangsúlyaikban is különbözhetnek egymástól, anyagaik elrendezése azonban óhatatlanul támaszkodik az átmeneti rítusok cselekvésszerkezetére és logikai felépítésére (Cuisenier 1977).

Az 1987-ben Zürichben *The Life Cycle* címen rendezett harmadik SIEF konferencia előadásai megerősítik az említett összekapcsolódást. (Sajnos a konferencia előadásai kötetben nem, csak elszórtan jelentek meg különféle folyóiratokban.) Az emberi élet szakaszairól, e szakaszok jelöléséről szóló előadások szövegeknek a tanulsága nagyjából általánosítható: maga az átmeneti rítusok fogalma valóban elfogadott, a legkülönbözőbb nyelveken a francia formában használt, és különösebb árnyalás sem igényel minden esetben. Megjelölnek vele szokás- és jelenségegyütteseket, de kevésbé alkalmazzák analitikus eszközként. Az a megsemmisítő kritika és elutasítás, amelyet Martion Scharfe fejezett ki, eléggé egyedi a szakirodalomban (idézi Bimmer 2000: 34)

A szorosabban értelmezett antropológiai, folklorisztikai, etnológiai tudományos szakkifejezések közé az elmúlt évszázadba mondhatni világszerte annyira beleépült a *rites de passage* kifejezés, annyira az alapszótár elemévé vált, hogy azok is használják, akik különösebb kritikai reflexiókat nem fűznek hozzá. Ez a folyamat 1909 óta nyelvterületenként kissé eltérő ütemben zajlott. Az angol nyelvű kiadás a földrajzi értelembe vett elterjedésnek új impulzust adott, ami 1960 óta tart. A fiatalabb kutatói nemzedékek az eredeti elgondolások újabb és újabb olvasatát hozzák létre, vagy hozzájuk már eleve egyik vagy másik újabb olvasat jut el. Ezekben az újabb értelmezésekben már nemcsak az élet fordulói jelennek meg, hanem a hangsúly áttevődik az egyes életszakaszok, ha nem az egész élet átmeneti jellegének a hangsúlyozására.

Interdiszciplináris, interkulturális kutatások mondhatni egyre tágítják a jelenségeknek azt a körét, amire az átmeneti rítus fogalma csakugyan *kiterjeszthetőnek* tűnik.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Szakirodalom

ARIÈS, Philippe
1987 *Gyermek, család, halál*. Gondolat Kiadó, Budapest
ARSENEAULT, Catherine – ROBERGE, Martine
2006 Réflexion sur le rite contemporain des fiancailles vers une hybridation des rites matrimoniaux. *Ethnologies* 28. (2) 29–51.
BALÁZS Lajos
1994 *Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
1995 *Menj ki lelkem a testből. Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda
1999 Szeretet fogott el a gyermek iránt. A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda
2006 *A vágy rítusai – Rítusstratégiák. A születés, házasság, halál szokásvilágának lelki hátteréről*. Scientia Kiadó, Kolozsvár
BELMONT, Nicole
1974 *Arnold van Gennep, le créateur de l'ethnographie française*. Payot, Paris
1979 *Arnold van Gennep: The Creator of French Ethnography*. Chicago University Press, Chicago
BETTELHEIM, Bruno
1954 *Symbolic Wounds. Puberty Rites and the Envoius Male*. Free Press, Glencoe, Illinois
BIMMER, Andreas C.
2000 Von Übergang zu Übergang. Ist Van Gennep noch zu retten? *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 103. 15–36.
2004 Ende und Übergang – Van Gennep revisited. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (ed.): *Times, Places, Passages. Ethnological Approaches in the New Millennium*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 399–408.
BOURDIEU, Pierre
1982 Les rites comme actes d'institution. *Actes de la recherche en sciences sociales* 43. 58–63.
BRETON, David le
1991 *Passion du risque*. Métaillié, Paris

CENTLIVRES, Pierre – HAINARD, Jacques (dir.)
1986 *Les rites de passage aujourd'hui:actes du colloque de Neuchâtel 1981*. L'Age d'homme, Lausanne
CONSTANTINESCU, Nicolae
1996 Studiu introductoriu. In: GENNEP, Arnold van: *Riturile de trecere*. Editura Polirom, Iaşi, 5–11.
CUISENIER, Jean-Segalen
1977 *Martin sous la direction. Le cycle de la vie familiale dans les sociétés européennes*. La Haye, Paris
CSÁNYI Vilmos
2003 *Az emberi természet. Humánetológia*. Vince Könyvkiadó, Budapest
DIANTEILL, Erwan – HERVIEU-LEGER, Danièle – SAINT-MARTIN, Isabelle
2004 *La modernité rituelle. Rites politiques et religieux des sociétés modernes*. L'Harmattan, Paris
DOUGLAS, Mary
2003 *Rejtett jelentések*. Osiris Kiadó, Budapest
FABRE, Daniel
1987 Le rite et ses raison. *Terrain* 8. 3–7.
FEJŐS Zoltán
1979 Az átmeneti rítusok. Arnold van Gennep elméletének vázlata. *Ethnographia* 90. (3) 406–414.
FELLOUS, Michèle
2001 *A la recherche de nouveau rites:rites de passage et modernité avancée*. L'Harmattan, Paris
GENNEP, Arnold van
1909 *Rite de passage*. Paris
1932–1933 *Le folklore du dauphinée(Isere). Étude descriptive et comparée de psychologie populaire*. Maisonneuve, Paris
1934 *Le folklore du la Bourgogne (Cote d'Or) avec une discussion théorique sur le prétendu culte des sources*. Maisonneuve, Paris
1935 *Le Folklore de la Flandrie et et du Hainaut français (département du Nord)*. 2 tomes. Maisonneuve, Paris
1937–1958 *Le manuel de folklore français contemporain*. A. et J.Picard, Paris
1960 *The rites of passage*. The University of Chicago Press, Chicago
1981 *I riti di passagio*. Bollati Boringhieri, Torino

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

1986 *Los ritos de paso*. Taurus, D. L. Madrid.
1996 *Riturile de trecere*. Editura Polirom, Iaşi
1998 *Obrjady perehoda. Szisztematicseszkoe izucsenie obrjadov*. Vosztocsnaja Literatura. Moszkva
1999 *Rites de passage: overgangsriter*. Pax, Oslo
2005 *Übergangsriten*. Campus Verlag, Frankfurt am Main
2005 *Obredi prelaza: sistematsko izucavanje rituala*.
2006 *Obrzędy przejścia. Systematyczne studium ceremonii*. Państwowy Institut Wydawniczy, Warsawa
2007 *Átmeneti rítusok*. L'Harmattan, Budapest
GLÜCKMAN, Max
1962 Les Rites de passage. In: Uő (ed.): *Essays on the Ritual of Social Relations*. Manchester University Press, Manchester, 1–52.
GOFFMANN, Erwing
1981 *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Gondolat Kiadó, Budapest
GOGUEL D'ALLONDANS, Thierry
2002 *Rites de passage, rite d'initiation. Lecture d'Arnold van Gennep*. Presse de l' Université Laval, Quebec
GRIMES, Ronald L.
2002 *Deeply into the Bone. Re-Inventing Rites of Passage*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London
HAINARD, Jacques – KAEHR, Roland (eds.)
1981 *Naître, vivre et mourir Actualité de van Gennep. Essais sur les rites de passage*. Musée d'Ethnographie, Neuchâtel
HONKO, Lauri
1975 Zur Klassifikation der Riten. *Temenos* II. 61–77.
KIMBALL, Solon
1960 *Introduction to The Rites of Passage*. University of Chicago Press, Chicago
LEACH, Edmund R.
1961 *Rethinking Anthropolgy*. Athlone Press, London
LÉVI-STRAUSS, Claude
1961 *Le totémisme aujourd'hui*. PUF, Paris
MAISONNEUVE, Jean
1988 *Les rituels*. PUF, Paris,
PADILLA, Mark,W.
1999 *Rites of Passage in Ancient Greece*. Bucknell University Press, Lewisburg

RIVIÈRE, Claude
1988 *Les liturgies politiques*. PUF, Paris,
1995 *Les rites profanes*. PUF, Paris,
ROBERGE, Martine
2006 En guise de conclusion:pour une relecture de nos rituels dans la société contemporaine *Ethnologies* 28.(2) 213–222.
RÓHEIM Géza
1950 *Psichoanalysis and Anthropolgy*. International Universities Press, New York
SARATORI, Paul
1910 *Sitte und Brauch*. Verlag von Wilhelm Heims Leipzig
SEGALEN, Martine
1998 *Rites et rituels contemporains*. Édition Nathan, Paris
TURNER, Victor
1974 *The Ritual Process, Structure and Anti Structure*. Aldine Publishing Co. Chicago
VARGYAS Gábor
2007 Arnold van Gennep és az *Átmeneti rítusok*. In: GENNEP, Arnold van: *Átmeneti rítusok*. L'Harmattan, Budapest, 7–38.
VIDAL-NAQUET, Pierre
1992 *La Grèce ancienne III. Rites de passage et Transgeression*.(Leon Pierre Vermont-tal). Le Seuil, Paris
VOIGT Vilmos
2004 *A vallási élmény története*. Timp Kiadó, Budapest
ZUMWALT, Rosemary Lévy
1988 *The enigma of Arnold van Gennep (1873–1957): Master of French Folklore and Hermit of Bourg-la Reine*. (FF Communications no. 241) Helsinki

© www.kjnt.ro/szovegtar